

УДК 347:(321.01+141.8)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.2.06>

Віктор Олександрович Савченко,

кандидат юридичних наук, доцент,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,

кафедра цивільно-правових дисциплін (доцент);

<https://orcid.org/0000-0001-7104-3559>,

e-mail: savchenko.viktor@gmail.com

«Дві концепції свободи» Ісаї Берліна та свобода волі в цивільному праві

У статті проведено порівняльний аналіз концепцій свободи, сформульованих Ісаєю Берліном у праці «Дві концепції свободи» (негативної та позитивної), та концепції свободи волі в цивільному праві. Виявлено їхній взаємозв'язок, критику, актуальність і значення для цивільного права. Зроблено висновок, що реалізація свободи волі в цивільному праві потребує як негативної, так і позитивної свободи. Наголошено, що правові доктрини відображають суперечність між цими типами свободи. Підтверджено тезу про те, що концепція І. Берліна, попри критику, пропонує важливі інструменти для осмислення індивідуальної автономії. Перспективи подальших досліджень охоплюють глибший доктринальний аналіз у межах окремих галузей приватного права, а також міжюрисдикційні порівняння впливу концепцій свободи на правове розуміння свободи волі. Отримані результати збагачують правову теорію та спрямовують розвиток більш справедливих приватного права.

Ключові слова: дві концепції свободи, позитивна свобода, негативна свобода, свобода волі, автономія волі, дієздатність і правоздатність, цивільне право, теорія приватного права, філософія права, волевиявлення.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Хоча свобода (у широкому розумінні) та свобода волі є ключовими елементами політичної філософії і правової теорії, їхні поняття й зміст і досі складно чітко визначити та узгодити, особливо у сфері цивільного права. Розуміння свободи, запропоноване І. Берліном через дихотомію негативної та позитивної свободи, попри суперечливість, слугує міцною основою для наукової дискусії. Водночас цивільне право інтегрує ідею свободи волі як фундаментальний елемент правоздатності, дійсності правочинів, виникнення цивільно-правової відповідальності тощо. Завдання цього дослідження пов'язане з відсутністю вичерпного порівняльного аналізу, що поєднує філософські ідеї І. Берліна зі специфічними правовими інтерпретаціями свободи волі. Його мета – виявити різні, але взаємопов'язані концепти,

що дозволяють глибше осмислити питання індивідуальної автономії, вільного волевиявлення та відповідальності в цивільному праві. Це передбачає вивчення взаємодії між практичними потребами правової доктрини та структурними суперечностями, які постають із концепцій І. Берліна та свободи волі в цивільному праві.

Стан дослідження проблеми

В основі цього дослідження лежить порівняльно-правовий аналіз двох наукових праць – І. Берліна «Свобода: чотири есе про свободу» та В. О. Савченка «Свобода волі в цивільному праві»¹.

Науковий ландшафт охоплює аналіз книги І. Берліна «Дві концепції свободи» та критичних поглядів на його концепцію. Д. Мак-Каллум-молодший запропонував альтернативну тріадичну модель свободи, тоді як Ч. Тейлор критикував логіку негативної свободи, наголошуючи на важливості мети та самореалізації. К. Скіннер висунув іншу концепцію – республіканська свобода як недомінування. Феміністські науковці також критично взаємодіяли з ідеями І. Берліна, оцінюючи їхню корисність та обмеження для розуміння свободи жінок в умовах системних утисків. Дебати про свободу волі проти детермінізму з його різними філософськими позиціями (лібертаріанство, жорсткий детермінізм, компатибілізм) та вплив нейронауки на правові концепції відповідальності формують ширший інтелектуальний контекст. Хоча окремі сучасні дослідження стосуються правового розуміння свободи та свободи волі, прямий і детальний порівняльний аналіз, який систематично поєднує впливову філософську парадигму І. Берліна зі специфічною, операціоналізованою правовою концепцією свободи волі в цивільному праві, досі не здійснювався.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є всебічний аналіз діалектичного взаємозв'язку між «Двома концепціями свободи» І. Берліна та правовою концепцією свободи волі в цивільному праві, що включає виявлення їхніх спільних аспектів, суперечностей, а також ключових точок конвергенції та дивергенції з подальшим розкриттям евристичного потенціалу отриманих результатів для глибшого їх розуміння. Завданнями дослідження є: 1) детальний виклад концепцій негативної та позитивної свободи І. Берліна; 2) виклад концепції свободи волі в цивільному праві; 3) порівняльний аналіз для виявлення концептуальних збігів, відмінностей і взаємодії двох концепцій; 4) перевірка актуальності цієї взаємодії для окремих доктрин приватного права; 5) розгляд контраргументів та

¹ Berlin I. *Liberty: Incorporating Four Essays on Liberty*. Oxford, USA : Oxford University Press, 2002. 416 p.; Савченко В. О. *Свобода волі в цивільному праві* : монографія. Вінниця : ТОВ «Укрлогос Груп», 2024. 466 с.

альтернативних перспектив; 6) узагальнення результатів і формулювання висновків щодо незмінної цінності та складності цих концепцій для правової теорії, практики та потенційних напрямів для подальших досліджень.

Наукова новизна дослідження

Здійснено порівняльний аналіз, який безпосередньо пов'язує філософську концепцію негативної та позитивної свободи з теоретико-правовою концепцією свободи волі в цивільному праві. Дослідження становить новий внесок завдяки зіставленню глобальної філософської концепції зі специфічною правовою, системному дослідженню їхньої взаємодії в доктринах цивільного права, акцентуванню на їхньому взаємному доповненні, а також інтеграції сучасної критики в порівняльну базу. Окрім проголошення важливості понять свободи та свободи волі, дослідження заглиблюється в аналіз того, як ці концепції взаємодіють, впливають на правове мислення й формують конкретні виклики та можливості для досягнення справжньої автономії та справедливості в межах приватних правовідносин.

Виклад основного матеріалу

У 1958 році Ісаа Берлін – професор Оксфордського університету, посвячений у лицарі, який згодом очолив Британську академію (1974–1978) та увійшов до списку ста видатних іммігрантів, що зробили внесок у велич Британії, – виголосив інавгураційну лекцію, яка сформулювала фундаментальні ідеї для осмислення концепції свободи. Згодом ця лекція була опублікована як есе «Дві концепції свободи» (*Two Concepts of Liberty*). У 2002 році есе було перевидано як частина збірки, що об'єднала ключові ідеї Берліна в цьому напрямі.

Його розмежування негативної та позитивної свободи створило потужну аналітичну основу, що й надалі впливає на сучасні академічні дискусії. Натомість концепція свободи волі в цивільному праві пропонує специфічну теоретико-правову перспективу, зосереджену на значенні та операціоналізації свободи волі як базового, конститутивного елемента у сфері цивільного права.

Починаючи це дослідження, передусім варто зазначити, що в англійській мові існують два близьких за значенням терміни – «*liberty*» та «*freedom*», які в українській мові однаково перекладаються як «свобода». Попри наявність певних семантичних відмінностей між ними, І. Берлін не проводив чіткого розмежування цих понять. Отже, у цій статті ми не будемо приділяти увагу лінгвістичній діалектиці.

«Дві концепції свободи» І. Берліна

1 Isaiah B. Liberty: Incorporating Four Essays on Liberty. Oxford University Press, USA, 2002. 416 p.

Запропонована І. Берліном концепція ґрунтується на дихотомії свободи на позитивну та негативну.

Негативна свобода полягає у відсутності перешкод, бар'єрів чи обмежень, нав'язаних іншими людьми; невтручання є її головною характеристикою [1]. Вона протистоїть штучним зовнішнім обмеженням, що залежать від волі інших осіб. Наприклад, якщо особа не може придбати хліб через брак коштів, це не порушення її негативної свободи. Водночас, якщо така неможливість зумовлена правовими нормами, які встановлюють відповідні обмеження, йдеться саме про обмеження негативної свободи.

Негативну свободу слід відмежовувати від недієздатності та неможливості щось зробити через власні обмеження. Якщо людина не може зробити щось через власні фізичні обмеження (наприклад, не може затримати подих на 20 хв.) або обставини, які не пов'язані безпосередньо із втручанням інших осіб, то це не слід визнавати відсутністю негативної свободи. Однак ця відмінність не є абсолютною. К. Хірута наводить приклад: якщо бідність є результатом правової системи та державного устрою, то вона може являти собою обмеження негативної свободи [2]. Це уточнення є важливим, оскільки воно запобігає розумінню негативної свободи як суто формальної концепції. Соціальні, економічні та правові структури, які спричиняють нерівність та обмежують права людини, можна виправдано критикувати як джерела негативної несвободи, оскільки такі системи створені людиною та можуть бути змінені нею. Це допомагає пов'язати негативну свободу із загальними поняттями соціальної справедливості або критикою глибокої системної несправедливості, яка може обмежувати можливості людей навіть без прямого примусу. Проте негативна свобода має обмеження, адже абсолютна свобода індивіда буде впливати на свободу іншої людини та становити загрозу для ідей справедливості, рівності тощо [1]. Межа між індивідуальною автономією та легітимною сферою державного контролю є динамічною і змінюється відповідно до трансформацій норм етики, моралі та права.

Історично негативна свобода була гаслом класичних ліберальних мислителів, таких як Дж. Локк, Дж. С. Мілл, Б. Констан та А. де Токвіль [3, р. 1287]. Дж. С. Мілл відстоював негативну свободу не лише як відсутність обмежень, а й як необхідну умову людського процвітання, індивідуальної спонтанності, оригінальності та загального прогресу цивілізації, стверджуючи, що вільний ринок ідей є важливим для відкриття істини [1]. В узагальненому вигляді негативна свобода – це свобода від зовнішнього впливу, примусу й обмежень.

Позитивна свобода – це можливість самостійно ухвалювати рішення, прагнення до того, щоб життя і вибір людини залежали від

неї самої, а не від зовнішніх сил; це здатність бути суб'єктом правовідносин, а не об'єктом зовнішнього впливу. Вона впливає з фундаментального людського бажання бути господарем власного життя, щоб рішення та дії людини визначалися нею самою, а не зовнішніми (природними чи соціальними) чинниками.

І. Берлін висловлював занепокоєння щодо можливого політичного зловживання позитивною свободою, особливо у випадках, коли вона використовується для обмеження негативної свободи. Небезпека, пов'язана з позитивною свободою, – це не лише історичне застереження стосовно тоталітарних режимів ХХ століття, а й актуальна проблема для сучасних демократичних суспільств. Позитивна свобода порушує низку критичних питань щодо виправданості та меж патерналістських законів і політик, навіть у межах приватного права. Наприклад, коли держава або право втручається через доктрини недобросовісності в договірному праві, норми, що регулюють правоздатність і дієздатність, істотні умови договору тощо. Таке втручання можна розглядати як спроби просування форми позитивної свободи шляхом забезпечення того, щоб особи діяли у своїх істинних або раціональних інтересах, визначених державою [4]. Це породжує суперечність із принципом невтручання, притаманним негативній свободі, та потребує ретельного обґрунтування, щоб уникнути патерналістського примусу, навіть якщо наміри такого втручання є доброзичливими. Саме на цій ідеї ґрунтується питання про доцільність переваги публічної волі (держави, суспільства) над індивідуальною свободою волі.

Концепція свободи волі в цивільному праві

Свобода волі – не просто філософське поняття, а сутнісна правова ідея, що визначає природу цивільних правовідносин. Вона впливає на внутрішню логіку цивільного права та вирішення конкретних правових питань, підносячи свободу волі від простої характеристики суб'єктів права до фундаментального елемента для розуміння самого права.

Свобода волі в цивільному праві – це здатність свідомо, вільно та самостійно приймати та реалізовувати рішення щодо участі в цивільних правовідносинах шляхом учинення дій чи бездіяльності, розпорядження суб'єктивними правами та виконання обов'язків, а також здатність нести за них юридичну відповідальність [5]. Інакше кажучи, це можливість вільно ухвалювати рішення з вирішальним застереженням, що межі цієї можливості визначаються правовими нормами.

Таке правове розуміння породжує суперечність: якщо межі та умови вільного ухвалення рішень визначаються законом, то чи можна вважати такі рішення справді самостійними (вільними)? Концепція свободи волі в цивільному праві безпосередньо відповідає на це

питання, аналізуючи взаємозв'язок між свободою волі, особистою автономією та необхідністю дотримання нормативних вимог. Ключове питання полягає в тому, чи є здійснення свободи волі справжнім, автономним рішенням особи, чи воно є лише умовною реакцією на державний примус або страх перед санкціями за невиконання зобов'язань. Це питання глибоко резонує із застереженнями І. Берліна щодо того, як державна влада може визначати межі свободи (негативна свобода) та маніпулювати процесом ухвалення рішень (спотворення позитивної свободи).

Концепція свободи волі в цивільному праві пропонує поділ свободи волі на внутрішній та зовнішній прояви.

Внутрішній прояв свободи волі є насамперед психічним і внутрішнім процесом. Він не передбачає активних дій у зовнішньому світі, а відбувається як психічний процес, коли людина мислить, розмірковує, аналізує тощо. Прикладами є здійснення права на свободу думки або внутрішній процес ухвалення рішень, що передують таким діям, як укладення договору чи створення об'єкта інтелектуальної власності. Цей внутрішній вимір відображає когнітивну та волюву здатність формувати наміри та робити вибір.

Зовнішній прояв свободи волі передбачає волевиявлення, через яке особа активно бере участь у правовідносинах та здійснює свої права. Це перетворення внутрішньо сформованих рішень на юридично значущі дії. Хоча особа є суб'єктом права навіть без зовнішнього прояву своєї волі, саме через нього вона активно бере участь у правовідносинах та формує їх¹.

Відокремлення внутрішньої та зовнішньої форми свободи волі демонструє зв'язок із концепцією І. Берліна. Внутрішня здатність до мислення, роздумів та ухвалення рішень кореспондує позитивній свободі. Зовнішній прояв – дії на основі внутрішніх рішень – потребує середовища невтручання, щоб бути змістовним та ефективним. Для цього негативна свобода має принципове значення, адже, щоб людина могла перетворити свою внутрішню волю на зовнішні правові дії (укладення договору, розпорядження майном тощо), має існувати захищений простір, вільний від свавільного примусу, втручання чи перешкод з боку інших суб'єктів. Таким чином, повна реалізація свободи волі залежить як від умов позитивної свободи, так і від гарантій негативної.

Концепція свободи волі в цивільному праві має більш практичне значення, яке можна побачити на прикладі інституту дієздатності.

¹ Детальніше див.: Savchenko V. Legal understanding of the emergence and termination of freedom of will. *Studia Prawnoustrojowe*. 2024. No 63. Pp. 389–398. DOI: <https://doi.org/10.31648/sp.9660>.

Обсяг свободи волі не є статичним, він може збільшуватися або зменшуватися протягом життя людини. Передусім він корелює з двома критеріями: рівнем інтелекту людини та рівнем її цивільної дієздатності. Особи з обмеженою та неповною цивільною дієздатністю мають нижчий обсяг свободи волі, що відображає ідею про те, що певний поріг раціональної спроможності та самоконтролю (елементи, що є центральними для позитивної свободи) є необхідним для того, щоб особа вважалася здатною здійснювати юридично визнану свободу та нести відповідальність за свої дії. Зв'язок між свободою волі та дієздатністю слугує формалізацією в межах правової системи тієї вимоги, яка часто є неявним припущенням у філософських дискусіях про позитивну свободу. Хоча позитивна свобода часто апелює до так званого раціонального «Я», цивільне право перетворює його на конкретні, хоча іноді недосконалі, правові категорії дієздатності. Ці категорії (повна, часткова, неповна та обмежена дієздатність) визначають ступінь правової можливості діяти вільно та нести відповідальність. На цьому прикладі ми бачимо, як абстрактний філософський ідеал перетворюється на практичні правові норми, які надають, обмежують або нівелюють право особи брати участь у правовідносинах.

Порівняльний аналіз позитивної та негативної свободи і свободи волі

Дві концепції свободи І. Берліна та свобода волі в цивільному праві ґрунтуються на різних дисциплінарних традиціях – політичній філософії та теорії цивільного права. Водночас порівняльний аналіз демонструє як концептуальні збіги, так і відмінності. Як позитивна й негативна свобода, так і свобода волі в цивільному праві стосуються людської автономії та здатності самостійно ухвалювати рішення.

Свобода волі як здатність свідомо й вільно ухвалювати та реалізовувати рішення резонує з основними ідеями негативної свободи (акцент на непримусовому виборі) та позитивної свободи (акцент на самостійному виборі). Поняття суб'єкта, який діє за власним бажанням і в інтересах самого себе, а не є пасивним інструментом зовнішніх сил чи внутрішнього примусу, є центральним для обох концепцій.

Однак ключова відмінність між двома концепціями полягає у сфері застосування та меті. Концепція І. Берліна є аналітичним інструментом політичної та соціальної філософії, призначеним для аналізу сутності політичної свободи, її зв'язку з політичною владою, правами людини та суспільними цінностями. Натомість концепція свободи волі в цивільному праві є суто юридичною, адаптованою та основоположною для практичного функціонування цивільного права в межах конкретної правової системи. Це зумовлює ще одну відмінність – абстракція проти операціоналізації. Дві концепції свободи І. Берліна у своєму філософському викладі є абстрактними ідеалами.

Концепція свободи волі в цивільному праві, хоча й має філософське підґрунтя, однак операціоналізується через конкретні правові норми та доктрини, які стосуються, зокрема, питання дієздатності, вимог до дійсності правочину, вад волі тощо.

Якщо розглядати концепцію свободи волі крізь призму ідей І. Берліна, стає очевидною її складна природа. Внутрішній прояв свободи волі тісно пов'язаний з ідеєю позитивної свободи. Позитивна свобода, за своєю суттю як самовладання або самокерування, підкреслює здатність особи бути автономним джерелом власних дій, керувати власним розумом та ухвалювати обдумані рішення. Внутрішня свобода волі відображає саме ці внутрішні передумови для автономного ухвалення рішень. Це свобода *формулювати* власні наміри та здійснювати вибір. Зовнішній прояв свободи волі обов'язково потребує сфери невтручання. Саме тут негативна свобода в інтерпретації І. Берліна відіграє вирішальну роль. Щоб людина могла перетворити свої внутрішні рішення на зовнішні юридичні дії (наприклад, укладення договору, розпорядження майном, складання заповіту), правова система повинна надійно захищати її від примусу, неправомірних перешкод або свавільного втручання з боку інших осіб чи самої держави. Це свобода *від* обмежень, яка дозволяє внутрішньо сформованій волі трансформуватися у вільне волевиявлення.

Філософські ідеали І. Берліна та правова концепція свободи волі в цивільному праві є взаємопов'язаними. Ідеї І. Берліна забезпечують критичний понятійний апарат і підґрунтя для оцінки того, як цивільне право захищає, обмежує або переосмислює свободу на практиці. Вони дозволяють визначити, чи справді правові норми сприяють автономії, чи лише декларують її. І навпаки, правова концепція свободи волі в цивільному праві демонструє, як абстрактні ідеали свободи реалізуються на практиці, трансформуючись у правові норми та принципи.

Ключовим аспектом цієї взаємодії є те, що свободу волі можна розглядати як юридично визнану *невід'ємну умову* для участі в цивільних правовідносинах, тоді як концепції І. Берліна надають філософські інструменти для оцінювання *якості* та *меж* цієї свободи. Наприклад, можна нормативно закріпити наявність свободи волі, необхідної для укладення договору. Однак негативна свобода в розумінні І. Берліна ставить запитання: чи справді особа вільна від зовнішнього примусу, тиску чи маніпуляцій з боку іншої особи під час укладення договору? Натомість позитивна свобода І. Берліна породжує подальші запитання: чи справді ця особа самовизначається в цих договірних зобов'язаннях? Чи володіє вона необхідним розумінням та здатністю до раціонального мислення? Чи існують внутрішні перешкоди (наприклад, когнітивні обмеження) або зовнішні маніпуляції

(наприклад, експлуатація вразливості), які підривають справжнє самовладання?

Таким чином, концепція свободи волі в цивільному праві виступає як юридичний шлях до свободи волі, тоді як концепція І. Берліна пропонує основу для ретельного вивчення умов, за яких ця свобода реалізується, досліджуючи її справжність і реальність.

Значення позитивної та негативної свободи і концепції свободи волі для цивільного права

Філософське розуміння свободи та правова концептуалізація свободи волі – це не просто академічні абстракції, вони мають глибоке та незмінне значення для доктрин і повсякденного функціонування цивільного права. М. Вайр і В. Нджоя наголошують, що приватне право ґрунтується на передумові, що особи є автономними агентами, здатними робити свідомий вибір і, відповідно, нести відповідальність за його наслідки [5].

Принцип свободи договору є яскравим проявом ідей свободи волі в цивільному праві. Він ґрунтується на тезі, що сторони вільні визначати власні зобов'язання та умови своїх угод, що відображає концепцію негативної свободи – свободи від втручання держави чи диктату договірних умов¹. Свобода волі є невід'ємною умовою для укладення договору, дійсність якого залежить від добровільної згоди та автономії, усвідомленості, що передбачає як наявність свободи волі, так і відсутність факторів, які перешкоджають вільному укладенню договору (примус, шахрайство тощо).

Однак необмежене застосування негативної свободи в договірному праві може викликати занепокоєння щодо справедливості, особливо в ситуаціях істотного дисбалансу сил. Як наслідок, у договірному праві сформувалися доктрини безсовісності, примусу та неправомірного впливу [6]. Ці доктрини стосуються випадків, коли формальна згода начебто існує, проте справжня автономія скомпрометована через відсутність реального вибору, експлуатацію вразливості чи неприйнятні умови. Такі правові механізми можна інтерпретувати крізь призму ідей І. Берліна кількома способами. З одного боку, їх можна розглядати як захист негативної свободи шляхом забезпечення свободи від певних форм примусу чи несправедливих переговорних практик. З іншого боку, їх можна трактувати як засіб підтримки позитивної свободи, оскільки вони спрямовані на створення умов, за яких особа має можливість здійснювати вибір, що відображає її справжнє, раціональне «Я» [7].

¹ Детальніше див.: Oman N. B. Essay: reconsidering contractual consent: why we shouldn't worry too much about boilerplate and other puzzles. *Brooklyn Law Review*. 2017. Vol. 83, No. 1. Pp. 215–248.

Деліктне право також значною мірою спирається на поняття «свобода волі». Відповідальність за делікт зазвичай передбачає наявність дії або бездіяльності (*actus reus*) та певного психічного стану (*mens rea*) або його еквівалента в цивільному праві, такого як вина чи умисел. Це означає, що суб'єкт мав свободу волі діяти інакше або вжити належних заходів обережності [8]. Деліктне право передбачає балансування свобод різних осіб. Свобода дій однієї особи (наприклад, вести бізнес, керувати автомобілем) може створювати ризики для безпеки, тілесної недоторканності або майнових прав іншої особи, які також є складовими її свободи. Як зазначає К. Робінетт, застосування концепції ціннісного плюралізму І. Берліна може слугувати теоретичним підґрунтям для розуміння суперечливих підходів, які лежать в основі деліктного права, таких як стримування, виправне правосуддя та компенсація [9].

Майнові права також часто описуються як наріжний камінь індивідуальної свободи, що забезпечує відчутну сферу автономії, безпеки та незалежності [10]. Недоторканність приватної власності, право вільно володіти, користуватись і розпоряджатися майном є квінтесенцією негативної свободи – свободи від втручання інших суб'єктів у майнові права.

Можна навести й інші приклади, проте навіть наведені вище демонструють, як концепція свободи пронизує цивільне право.

Контраргументи та критика

Помітну критику висловив Д. МакКаллум-молодший, який запропонував тріадичну концепцію свободи. На його думку, негативна та позитивна свобода – це не два принципово різні *види* свободи, а радше різні способи акцентування або визначення змінних у єдиній, базовій структурі. Суперечки щодо свободи стосуються не вибору між негативною чи позитивною свободою, а розбіжностей у поглядах на те, що саме є відповідними обмеженнями для агента [11].

С. Дойл звертає увагу на позицію Ч. Тейлора, який ставить під сумнів адекватність концепції негативної свободи та стверджує, що негативна свобода, як просто «концепція можливості» (що зосереджується на відсутності зовнішніх перешкод), не враховує різного значення, яке ми надаємо різним свободам: наприклад, ми інтуїтивно більше дбаємо про свободу віросповідання, ніж про свободу від незначних незручностей світлофора. Ця різниця випливає з різного значення цілей, які ці свободи дозволяють нам досягати [12, р. 318]. Наведена критика ставить під сумнів нейтральність негативної свободи. Якщо мета або важливість діяльності має значення для її статусу як захищеної свободи, тоді закон може бути виправданим у просуванні певних свобод (тих, що мають публічний інтерес). Зазначене резонує з галузями приватного права, де закон явно не є нейтральним

щодо змісту угод тощо. Наприклад, контракти, укладені з незаконною метою, є недійсними незалежно від невтручання в їх укладення, що має перевагу над суто консенсусними домовленостями.

Поширеною критикою негативної свободи є те, що у своєму класичному формулюванні вона може ігнорувати або неадекватно враховувати системні, структурні та інтерналізовані обмеження, які непропорційно впливають на свободу жінок. Патріархат, дискримінаційні соціальні норми, економічна залежність і соціальне конструювання гендерних ролей можуть суттєво обмежувати вибір та можливості жінок навіть за відсутності явних актів втручання з боку конкретних осіб [13]. Однак деякі науковці також бачать користь у позитивній свободі, зокрема в її акценті на автономії, який може бути цінним для розуміння та оскарження внутрішніх обмежень, що накладаються патріархальною соціальною конструкцією, такою як інтерналізований сексизм, який здатен обмежувати прагнення жінок і формувати їхнє занижене самосприйняття [13].

К. Скіннер відстоював іншу концепцію свободи, яку часто називають республіканською або неоримською. Вона постулює, що справжня свобода полягає не лише у невтручанні (негативна свобода) чи самовладанні (позитивна свобода), а й у відсутності залежності від свавільної влади або волі іншого [14]. Основна ідея республіканської свободи полягає в тому, що життя у стані залежності від волі іншої людини, навіть якщо вона зараз не втручається у ваші дії, саме по собі обмежує свободу. Концепція недомінування К. Скіннера відкриває перспективу для аналізу ситуацій у цивільному праві, де формальне невтручання (негативна свобода) співіснує з суттєвою відсутністю свободи через нерівні владні відносини. Вона підкреслює форму несвободи, яка виходить за межі первинного визначення негативної свободи І. Берліна як прямого втручання, і є особливо актуальною для забезпечення справжньої автономії та змістовної свободи волі у цивільних правовідносинах.

Концепція свободи волі також стикається з філософськими та науковими викликами. Лібертаріанство стверджує про наявність стійкої, контрпричинної свободи волі, визнаючи здатність вибору між альтернативними варіантами та несумісність цієї свободи з причинним детермінізмом. Такий підхід найбільше узгоджується із традиційними правовими та моральними нормами про відповідальність, які ґрунтуються на ідеї, що винна особа могла би вчинити інакше [15]. Жорсткий детермінізм займає протилежну позицію: якщо детермінізм є істинним, то свобода волі є ілюзією, а отже, моральна відповідальність у традиційному розумінні є неспроможною. Прийняття такої ідеї унеможливило б притягнення до правової відповідальності. Натомість компатибілізм намагається поєднати свободу волі та детермінізм, стверджуючи, що вони не є взаємовиключними.

Нейронаука також створює нові виклики для розуміння свободи волі. Хоча значна частина сучасних дискусій у нейроправі зосереджена на кримінальній відповідальності, його значення для цивільного права також є суттєвим. Питання щодо дієздатності при вчиненні правочинів, надання згоди та оцінки психічних станів у деліктних справах – усе це потенційно може формуватися або оскаржуватися на основі нейронаукових доказів [16].

Висновки

Аналіз показує, що хоча дві концепції свободи І. Берліна та концепція свободи волі в цивільному праві походять із різних наукових дисциплін, вони глибоко взаємопов'язані. Свобода волі постає як юридично визначена та визнана здатність вчиняти дії, що формує основу участі в цивільних правовідносинах. Ця внутрішня здатність до свідомого й незалежного ухвалення рішень узгоджується із самовладанням та автономним самокеруванням, які є центральними елементами концепції позитивної свободи. Зовнішній прояв свободи волі (здатність діяти відповідно до власних рішень) потребує захищеної сфери невтручання, що становить ядро концепції негативної свободи. Правова конструкція свободи волі передбачає умови, подібні до обох форм свободи І. Берліна, для її повної та змістовної реалізації: внутрішню здатність формувати власну волю (аспект позитивної свободи) й зовнішній простір для її вираження та втілення без надмірного обмеження (аспект негативної свободи). Філософська концепція І. Берліна забезпечує критичну оптику для оцінювання якості, обсягу та потенційних обмежень свободи, яку прагне забезпечити та захистити правова система. Концептуальні межі свободи та свободи волі – це не лише абстрактні академічні побудови. Вони мають тривале й практичне значення для архітектури цивільного права. Фундаментальні доктрини договірного, деліктного та речового права глибоко пронизані припущеннями про індивідуальну автономію, здатність до осмисленого вибору та обґрунтування відповідальності. Те, як правова система визначає та пріоритизує різні аспекти свободи та свободи волі, безпосередньо впливає на зміст правових норм, вирішення спорів і, зрештою, на справедливість, яку вона покликана забезпечувати.

Справедлива система цивільного права потребує багатовимірного й витонченого розуміння свободи. Вона має починатися з визнання юридично визначеної свободи волі та гарантування надійного захисту негативної свободи, убезпечуючи учасників правовідносин від примусу та неправомірного втручання в реалізацію їхньої волі. Водночас важливо бути уважними до цілей позитивної свободи, яка прагне створити умови для справжнього, обґрунтованого та автономного ухвалення рішень, не потрапляючи під загрозу надмірного

патерналізму або небезпеки «жахливої імперсонації», від яких застерігав І. Берлін.

Список бібліографічних послань: 1. Berlin I. Two concepts of liberty // *Liberty* / ed. by H. Hardy. Oxford, USA : Oxford University Press, 2002. Pp. 166–217. DOI: <https://doi.org/10.1093/019924989x.003.0004>. 2. Hiruta K. The meaning and value of freedom: Berlin contra Arendt. *The European Legacy*. 2014. Vol. 19, No. 7. Pp. 854–868. DOI: <https://doi.org/10.1080/10848770.2014.965520>. 3. Garvey J. H. Two aspects of liberty. *Notre Dame Law Review*. 2016. Vol. 91, No. 4. Pp. 1287–1300. 4. Савченко В. О. Свобода волі в цивільному праві : монографія. Вінниця : ТОВ «Укрлогос Груп», 2024. 466 с. DOI: <https://doi.org/10.36074/Savchenko-monograph>. 2024. 5. Wire M., Njoya W. Freedom of contract and property rights // Mises Institute : сайт. 27.04.2024. URL: <https://mises.org/mises-wire/freedom-contract-and-property-rights> (дата звернення: 15.05.2025). 6. Zamir E., Ayres I. A Theory of Mandatory Rules: Typology, Policy, and Design. *Texas Law Review*. 2019. No. 19 (12). DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3420179>. 7. Bridwell P. The philosophical dimensions of the doctrine of unconscionability. *The University of Chicago Law Review*. 2003. Vol. 70, No. 4. Pp. 1513–1531. DOI: <https://doi.org/10.2307/1600579>. 8. Meixner J. B. Applications of neuroscience in criminal law: legal and methodological issues. *Current Neurology and Neuroscience Reports*. 2014. Vol. 15, No. 2. URL: <https://doi.org/10.1007/s11910-014-0513-1>. 9. Robinette C. J. Torts rationales, pluralism, and Isaiah Berlin. *George Mason Law Review*. 2006. Vol. 14. Pp. 329–362. 10. Pilon R. Property Rights and the Constitution // *Cato Handbook for Policymakers*. 8th ed. Massachusetts : Cato Institute, 2017. Pp. 173–191. URL: <https://www.cato.org/cato-handbook-policy-makers/cato-handbook-policy-makers-8th-edition-2017/property-rights-constitution> (дата звернення: 15.05.2025). 11. MacCallum G. C. Negative and positive freedom. *The Philosophical Review*. 1967. Vol. 76, No. 3. Pp. 312–334. DOI: <https://doi.org/10.2307/2183622>. 12. Doyle S. T. A defence against attacks on negative liberty. *Journal of Libertarian Studies*. 2020. Vol. 24, No. 2. Pp. 317–322. 13. Crowder G. Isaiah Berlin and feminism: liberty and value pluralism. *Society*. 2024. Vol. 61. Pp. 275–288. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12115-024-00984-8>. 14. Skinner Q. A Third Concept of Liberty. *Proceedings of the British Academy*. 2002. Vol. 121. Pp. 237–268. 15. Grant J. Determinism, neuroscience and responsibility. *International Journal of Law in Context*. 2006. Vol. 2, No. 3. Pp. 221–231. DOI: <https://doi.org/10.1017/s1744552306003028>. 16. *Oxford Handbook of Neuroethics* / ed. by J. Illes, B. J. Sahakian. Oxford, USA : Oxford University Press, 2011. URL: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199570706.001.0001>.

Надійшла до редколегії 19.05.2025

Прийнята до опублікування 13.06.2025

Savchenko V. O. "Two Concepts of Liberty" by Isaiah Berlin and the Freedom of Will in Civil Law

This research undertakes a comparative analysis of Isaiah Berlin's influential philosophical framework of negative and positive liberty and the legal-theoretical concept of "Freedom of Will in Civil Law". The primary aim is to elucidate the intricate relationship between these abstract ideals of liberty and their concrete manifestations within contemporary private law. The study is devoted to how the concept of free will, understood as a legally recognized capacity to act, is qualified and challenged by socio-political realities, which Berlin seeks to analyze in his concepts. The methodology involves a critical analysis of Berlin's "Two Concepts of Liberty" and Savchenko's monograph, a comparison of their main provisions, and an examination of their application to fundamental areas of private law, such as contract, tort, and property law. The relevance of this topic stems from the foundational role of liberty and free will in legal doctrines governing individual autonomy, consent, and responsibility. The scientific novelty lies in the direct comparative analysis of Berlin's philosophical constructs with the specific legal framework of freedom of will, particularly within the Ukrainian civil law context, and the exploration of this interplay's implications for understanding power dynamics, fairness, and the limitations of legal capacity in private law. The main results indicate that "freedom of will" requires conditions akin to both Berlin's negative (non-interference) and positive (self-mastery) liberty for its meaningful realisation, and that Berlin's framework offers critical tools for assessing the substantive reality of legally granted freedoms. This research has practical significance for legal scholars, practitioners, and policymakers grappling with issues of consent, unconscionability, and legal capacity, offering a nuanced understanding of how philosophical concepts of liberty inform and challenge legal practice. The conclusions emphasise the necessity of a multi-faceted approach to freedom in law, one that recognises the legal capacity for will, protects against interference, and cautiously promotes conditions for genuine autonomous decision-making, while acknowledging the critical perspectives that challenge and refine these concepts.

Keywords: two concepts of liberty, positive freedom, negative freedom, free will, autonomy of will, legal capacity, civil law, theory of private law, philosophy of law, expression of will.

